

Frane ADAM/Matej MAKAROVIC*

IZVIRNI
ZNAŠTVENI
ČLANEK

“TRANZICIJSKE SPREMEMBE V LUČI DRUŽBOS- LOVNIH ANALIZ”¹

Povzetek. Avtorja obravnavata vprašanje, kako so se družbene vede, t.j. sociologija, politologija in ekonomija, v Sloveniji v devetdesetih letih 20. stoletja s svojim raziskovalnim delom odzivale na izzive, povezane z vzpostavljanjem predstavniške demokracije, tržne ekonomije in lastne državnosti. Ugotavljata zelo temeljito pokritost nekaterih raziskovalnih področij, a tudi skromnejše raziskovalne odzive na nekatere druge relevantne dileme in izzive (npr. stratifikacija, strukture političnih strank, sodstvo itd.). Odprtost v mednarodno raziskovalno skupnost je precejšnja, čeprav bi morala biti glede na majhnost slovenske družbe še večja.

Ključni pojmi: Slovenija, tranzicija, sociologija, politologija, ekonomija, raziskave

373

Uvod

Za slovensko družbo je bilo zadnje desetletje dvajsetega stoletja obdobje izjemno pomembnih strukturnih sprememb, ki sta jih zaznamovali dve transformaciji. Prva je bila vzpostavitev neodvisne države, ki je sledila neuspehu “jugoslovanskega” projekta, druga pa oblikovanje demokratične politike in tržne ekonomije po padcu komunističnega projekta. Medtem ko prvo transformacijo v glavnem povežemo z vzpostavljanjem državnosti na institucionalni ravni, se zdi druga precej bolj globoka. Vključuje namreč institucionalne spremembe, kot je razvoj demokratičnih političnih institucij, privatizacije in tržne liberalizacije. Vendar te spremembe zadevajo tudi načine mišljenja in delovanja, pa tudi vrednote, mentaliteto in stališča.

V primerjavi z drugimi družbami Vzhodne Evrope je imela Slovenija razmeroma dobro začetno izhodišče, ki je bilo tesno povezano z njeno relativno odprtostjo do Zahoda že v času komunističnega režima v gospodarskem, kulturnem in deloma celo političnem smislu. Prispevala je 25-30% k celotnem jugoslovanskem izvozu na zahodne trge, pa čeprav je njeno prebivalstvo številčno predstavljalo le

* Dr. Frane Adam, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Dr. Matej Makarovič, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Prva verzija članka pod naslovom “Society in Transition as reflected by Social Sciences: The Case of Slovenia” je izšla v knjigi “Social Sciences in Southeastern Europe”, ur.N.Genov in U. Becker, Paris-Berlin, 2001. Za objavo v TiP je bilo besedilo na nekaterih mestih predelano in aktualizirano, občutno skrajšan pa je bil tudi sicer obsežnejši seznam referenc.

kakšnih 8% jugoslovanskega. Slovenski menedžerji so imeli dobro razvite stike z zahodnimi partnerji. Ti dosežki so se odražali v razmeroma visokem življenjskem standardu. Odprtost za zahodne vplive je prispevala k hitrosti in načinu sprememb v političnem življenju. V osemdesetih letih se je začela civilna družba hitro razvijati, kar je prispevalo k padcu komunističnega režima. Tudi zaradi prilagodljivosti in fleksibilnosti stare elite so politične spremembe potekale precej gladko. Zaradi svoje ekonomske in socialne stabilnosti ter relativne etnične homogenosti se je lahko Slovenija izognila etničnim konfliktom, značilnim za preostanek nekdanje Jugoslavije (glej: Benderley in Kraft, 1994). V večini primerov je bila Slovenija sposobna izkoristiti te prednosti za svoj nadaljnji razvoj. Toda nekateri problemi, značilni za postkomunistično tranzicijo, vseeno ostajajo.

Ključna vprašanja, s katerimi se družba kot celota sooča in se odražajo v družbenih vedah, bi lahko opredelili kot demokratizacijo, identiteto, globalizacijo in integracijo v EU ter oblikovanje tržne ekonomije in družbeno kohezivnost.

Demokratizacija in civilna družba

Vprašanje demokratizacije sestoji v slovenski družbi iz več pomembnih vidikov:

1. Zadeva razvoj demokratičnih političnih institucij, ki omogočajo učinkovito sprejemanje in izvajanje odločitev. Za demokratizacijo in oblikovanje institucij nacionalne države je učinkovitost nujnega pomena.
2. Demokratizacija je povezana z razvojem civilne družbe, ki je zmožna artikulirati interese in nadzorovati politično oblast.
3. Razvoj demokratične in učinkovite oblasti zahteva kultivacijo kompetitivnih elit, ki so zmožne nadzorovati ena drugo.
4. Demokratizacija nenazadnje zahteva razvoj določene politične kulture, ki temelji na splošnem konsenzu o temeljnih vrednotah in normah.

Institucije razvijajočega se demokratičnega političnega sistema so v glavnem preučevali politologi. Velik del svoje pozornosti so osredotočili na zakonodajno vejo oblasti, ki je bila dejansko podvržena velikim spremembam. Tako demokratizacija kot državnost sta zahtevali oblikovanje parlamenta, ki bi bil manjši, bolj transparenten in bolj učinkovit od nekdanje skupščine, ki smo jo podedovali po Socialistični republiki Sloveniji. Skladno s tem je bil leta 1992 na podlagi nove Ustave oblikovan novi državni zbor. Deležen je bil obsežnih raziskav, tako z vidika svoje strukture, kot procesov odločanja (Zajc, 2000). Izvedene so bile tudi komparativne raziskave o vlogi političnih strank in odborov znotraj parlamenta v Sloveniji in drugih parlamentov v srednji Evropi. Te raziskave so po eni strani pokazale, da se je parlamentarizem v Sloveniji utrdil, po drugi strani pa so opozorile na relativno neučinkovitost tako parlamentarnega nadzora nad izvršno vejo oblasti kot mehanizmov za oblikovanje konsenza.

Tudi drugi avtorji so namenili poseben poudarek odnosu med parlamentom in izvršno oblastjo, pa tudi delovanju same državne uprave (Brezovšek, 1998). Tako v slovenskem kontekstu kot v primerjalni perspektivi so preučevali odnos

med državno upravo in gospodarstvom. V zadnjem času je bil poseben poudarek namenjen proračunskim vprašanjem (Ferfila in LeLoup, 1999).

Omenjene raziskave so vsaj deloma opozorile na temeljna vprašanja (ne)učinkovitosti slovenske državne uprave, zlasti ko gre za izvrševanje sprejetih odločitev in raven responzivnosti. Vendar pa niso bile deležne izrazite pozornosti in ne zdi se, da bi njihova spoznanja v veliki meri uporabljali v praksi. Na reforme državne uprave imajo več vpliva pravni strokovnjaki kot pa sociologi ali politologi.

Nenavadno je, da so namenili družboslovci manj pozornosti tretji veji, to je sodnim institucijam. To je še toliko bolj presenetljivo ob dejstvu, da se v javnih razpravah o sodstvu pogosto omenja in poudarja njegovo neučinkovitost, probleme z identiteto in včasih celo problem vzdrževanja neodvisnosti. Kljub temu obstaja tudi nekaj izjem (glej Vehovar, 2000).

Poleg teh osrednjih institucij slovenske oblasti so pozornost slovenskih družboslovcev pritegnile tudi nekatere druge oblike odločanja. Institucionalizacija socialnega partnerstva v Sloveniji se je tako odrazila v razpravah o različnih procesih odločanja, ki temeljijo na institucionaliziranih pogajanjih. To je vodilo v razprave o neokorporativističnih aranžmajih (Stanojević et al., 1994; Lukšič, 1994b). Zanimanja so bile deležne tudi druge podobne oblike vladanja, na primer konsociativna demokracija (Lukšič, 1990). Zanimivo je, da je ta koncept za Slovenijo, ki so jo vodile "velike koalicije" od leta 1992 do junija 2000, sicer zelo relevanten, vendar ni pritegnil večje pozornosti.

Drugo, morda celo še bolj pomembno vprašanje, ki se je odrazilo v družboslovnem raziskovanju, je bil razvoj civilne družbe. Skupaj s konceptoma modernizacije in funkcionalne diferenciacije je nudila ideja civilne družbe močno teoretično podlago ne le za kritiko deformacij znotraj nekdanjega komunističnega sistema, temveč - v njegovih zadnjih letih - tudi za kritiko komunističnega sistema kot takega (glej Bernik in Rončević, 2000).² Tudi po padcu komunističnega režima sta civilna družba in pluralizem, na katerem naj bi temeljila, ostala pomembna koncepta za analizo ravni demokratičnega razvoja, pa čeprav ju pogosteje uporabljajo v širših javnih razpravah kot pa v strogo znanstvenem diskurzu.

Predvsem z raziskavami javnega mnenja so merili razne vidike slovenske javne sfere in njenih vrednotnih usmeritev. Devetdeseta leta dvajsetega stoletja so prinesla dodaten razmah rednih in sistematičnih raziskav javnega mnenja, ki jih je izvajal Center za raziskovanje javnega mnenja (danes Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij) kot Slovensko javno mnenje (SJM). Te raziskave so pod vodstvom N. Toša potekale neprekinjeno od leta 1968 dalje. Čeprav so mnoge indikatorje sčasoma nadomestili drugi, so možne zelo zanimive primerjave med različnimi obdobji. Med značilnimi raziskovalnimi vprašanji, ki so zagotovila dragoceno empirično podlago za mnoge razprave, lahko omenimo problem instrumentalističnega sprejemanja demokracije (Bernik et al., 1996), (ne)zaupanje v institucije (Toš, 1999), kot tudi nekatere vprašanja dnevne politike ali pa stališča do dela in okolja. Omenimo lahko tudi religijo in sekularizacijo (Toš in Potočnik, 1999), nacionalno varnost (Grizold, 1995), neenakost, družino, zdravje in vrednote

² Težnja po transformaciji komunističnega političnega sistema v demokratičnega je bila ena od glavnih spodbud za politološke razprave o raznih modelih demokracije.

na splošno. Raziskave o religiji in o okolju so bile del International Social Survey Programme, raziskave o vrednotah pa so izvajali kot del Svetovne raziskave vrednot (World Values Survey). Kljub vzponu mnogih manjših zasebnih agencij za raziskovanje javnega mnenja v devetdesetih letih ostaja Center najpomembnejša posamična institucija na tem področju.

Med pomembnimi spoznanji, ki zadevajo vprašanja demokratizacije in temeljijo na teh raziskavah, naj omenimo le nekatera:

- Slovenski državljani na splošno sprejemajo demokracijo kot sistem vladanja. Vendar bi lahko to sprejemanje opisali kot instrumentalistično, saj demokracije ne obravnavajo kot vrednoto samo po sebi, temveč bolj kot sredstvo, posebno za izboljšanje splošnega ekonomskega položaja in blaginje državljanov (glej Bernik et al., 1996).

- Zaupanje v politične institucije je razmeroma nizko. Posebna pozornost je bila namenjena tudi tako imenovanim protistrankarskim sentimentom, na katere so prav tako pokazale raziskave.

- Raven politične participacije ni posebno visoka in zdi se, da postopoma upada.

Širokega interesa so bile deležne tudi religiozne tradicije in institucije, kot tudi njihov vpliv na javno mnenje in civilno družbo. Posebej lahko omenimo analize, ki so jih naredili Roter, Kerševan (1996), Flere (1999), Smrke (1996) in Dragoš. Nekateri od njih so se pridružili razgretim javnim razpravam o "primerni" vlogi rimskokatoliške cerkve v javni sferi in pri tem pogosto kritizirali njen javni vpliv. Takšne razprave pa utegnejo včasih odpirati stara vprašanja o vrednotni nevtralnosti družboslovja nasproti aktivni angažiranosti družboslovcev v - neizogibno ideoloških - razpravah.

Javna sfera je tesno povezana z množičnim komuniciranjem, ki je bilo prav tako predmet različnih študij. V zadnjem času je bila večja pozornost namenjena svobodi množičnih medijev v kontekstu državnih regulacij in tržnega gospodarstva (Splichal, 1999). To vprašanje je neposredno povezano s problemom relativne koncentracije lastništva slovenskih množičnih medijev, ki lahko ogroža medijski pluralizem. Tudi to se je odrazilo v nekaterih, četudi ne številnih, raziskavah (Bašič-Hrvatina, 1999).

Raziskave slovenskega javnega mnenja so sistematično spremljale tudi volilno obnašanje. Tako politologi kot sociologi so analizirali različne vidike političnih procesov (Adam, 1993). Zanimivi so bili tudi poskusi analize strukture volilnih teles glavnih političnih strank (Kropivnik, 1998) z uporabo empiričnih podatkov iz raziskav SJM. Raziskave so pokazale na določeno stabilnost v podpori političnim strankam s strani različnih kategorij prebivalstva. Vendar zveze med temi kategorijami in posameznimi strankami niso dovolj močne, da bi izključevale možnost pomembnejših sprememb v prihodnje. Same stranke pa so bile sicer deležne nekaterih razprav o njihovi vlogi in statusu (Kranjc, 1992; Lukšič, 1994a), ni pa bilo posebnega interesa za sistematično preučevanje njihovih aparatov in notranjih procesov odločanja. Deloma se to morda spreminja šele v zadnjem času, saj se je pojavila tudi študija, ki posega na to področje, čeprav je v glavnem omejena na odnose med strankinim centralnim aparatom in njeno poslansko skupino (Krašovec, 2000). Po drugi strani pa so bile slovenske interesne skupine za razliko

od političnih strank predmet obsežnega raziskovanja, posebno v širšem kontekstu posredovanja interesov in ob uporabi konceptov policy-analize (Fink-Hafner, 1996).

Raziskave o javni sferi dopolnjujejo raziskave o voditeljih. Ena od njiju - obe sta bili mednarodni - se je osredotočila na lastnosti voditeljev na lokalni ravni, posebno na njihove vrednote in stališča (Makarovič, 1993). Druga raziskava je preučevala omrežja elit na nacionalni ravni, njihove lastnosti, stališča, poreklo, medsebojne odvisnosti in podobno. Slednja raziskava, ki je dokazovala razmeroma visoko stopnjo reprodukcije elit v Sloveniji, je sprožila obsežne razprave. Relativno kontinuiteto so razlagali bodisi kot znak družbene stabilnosti in ustrezne adaptacije "starih" elit bodisi kot znak pomanjkljivosti v demokratičnih procesih cirkulacije elit (več v: Kramberger, 2000). Lastnosti in uspešnost elit, njihov odnos do javne sfere in mehanizmov za oblikovanje konsenza in uresničevanja sprejetih odločitev, so tesno povezane z razvojnimi vprašanji, ki so vodila sociološke analize v različne smeri.

Dejansko delovanje političnih institucij je navadno odvisno tudi od kulturnih vzorcev, vrednot in mentalitete, zato je bilo tudi slednje pomemben predmet preučevanja. Omenimo lahko raziskave slovenskih politologov o politični kulturi, vključujoč regionalne primerjave, in o vplivu politične kulture na delovanje javne uprave (Brezovšek, 1998). K raziskavam na tem področju so prispevali tudi socialni in kulturni antropologi, pomembne rezultate pa je dalo tudi delo sociologov in socialnih psihologov (Ule in Mihelj, 1995). Seveda te analize ne bi bile možne brez empiričnih podatkov, posebno tistih, ki so jih prispevale redne analize SJM.

Še en vidik raziskovanj, ki je tesno povezan s politično kulturo, zadeva politično tradicijo in zgodovino slovenskih političnih organizacij ter politične misli. Na tem področju lahko omenimo raziskave političnih zgodovinarjev.

Sklenemo lahko, da so glavni izzivi, ki zadevajo demokratizacijo družbe, dobili svoj odziv v delih slovenskih družboslovcev. Raziskovanje je zajelo politične institucije, to je parlament in upravo, in vključevalo temeljite analize javnega mnenja. V jedro raziskovalnih aktivnosti sodijo tudi raziskave politične kulture, analize interesnih skupin, medijev, elit in političnih tradicij. Poenostavljen sklep na podlagi teh raziskav bi lahko bil, da je za Slovenijo značilna "demokracija z deficitom". Institucionalna struktura, kulturni vzorci in prevladujoča stališča v javni sferi in znotraj elit so v temelju demokratični. Toda nekatere pomanjkljivosti, kot so instrumentalno razumevanje demokracije, pomanjkljiva učinkovitost demokratičnih institucij, pomanjkanje zaupanja v sistem, omejena cirkulacija elit, omejen medijski pluralizem in podobno, so še vedno navzoče. Družboslovci so znali zaznati te pomanjkljivosti in nekatere njihove ugotovitve so vzbudile pozornost tako v javni sferi kot med elitami. Vendar pa se ne zdi, da bi postale ugotovitve teh raziskav temelj kakršne koli bistvene institucionalne reforme. Hkrati pa so bili nekateri drugi vidiki v družboslovju le skromno obravnavani ali celo zanemarjeni. To velja posebno za sodno vejo oblasti ter notranjo strukturo in delovanje političnih strank.

Identiteta

Kot majhna družba se Slovenija sooča z dvojnim izzivom. Po eni strani se mora zaradi svoje majhnosti odpirati h kompleksnemu mednarodnemu okolju, ki ga zaznamuje globalizacija in, v ožjem smislu, evropska integracija. Obenem pa se sooča s problemom vzdrževanja lastne identitete. Poleg tega so tu še vprašanja vzdrževanja, razvijanja in medsebojnih odnosov subnacionalnih in drugih identitet znotraj slovenske družbe.

To se odraža v različnih razpravah o raznih vidikih identitete. Mlinar in njegovi sodelavci so poudarili odnose med prostorsko utemeljenimi identitetami in sedanjim globalizacijskim procesom (Mlinar, 1992). Razvoj lokalnih identitet je lahko vsaj deloma povezan z razvojem novih, modernejših oblik lokalne samouprave, kot tudi regionalizacije Slovenije, ki še vedno ostaja odprto vprašanje. Regije so preučevali tudi v mednarodnem, zlasti evropskem, kontekstu (Bučar, 1995).

Slovenija je z etničnega vidika razmeroma homogena (približno 90% prebivalcev je po svoji etnični pripadnosti Slovencev). Etnična heterogenost tako še zdaleč ni takšen problem kot na drugih območjih nekdanje Jugoslavije in zato tudi ni mogla imeti nobenih usodnih posledic. Kljub temu pa je etnična heterogenost še vedno pomemben predmet raziskav, ki bi ga glede na nedavne dogodke v tem delu Evrope težko zanemarili. Vprašanja etnične identitete, odnosov med etničnimi skupinami in manjšin so bile tako predmet številnih razprav (Komac, 1999; Jesih et al., 1993; Novak-Lukanovič, 1995). Omenimo lahko tudi pomembne študije slovenske manjšine, posebno v Avstriji in Italiji. Raziskave na teh področjih so v glavnem potekale znotraj Inštituta za etnične študije v Ljubljani in Evropskega centra za etnične, regionalne in sociološke študije na Univerzi v Mariboru. Prav tako imamo tudi nekaj teoretičnih študij, ki se ukvarjajo z vprašanji nacionalizma in nastajanja novih nacionalnih držav v dobi globalizacije (Rizman, 1993).

Globalizacija in evropska integracija

Vprašanje evropske integracije vključuje kompleksne odnose med avtonomijo in globalizacijo. Glede na svojo izjemno pomembnost za slovensko družbo je bilo deležno razmeroma skromne sociološke pozornosti. To je očitno, še posebej, ko primerjamo sociološke raziskave z razpravami v ekonomiji in - v manjši meri - politologiji. Toda zdi se, da zanimanje za ta vprašanja v sociologiji narašča. Raziskave politologov, posebno tistih, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi, se ukvarjajo z globalizacijo na splošno (Svetličič, 2000), kot tudi s specifičnimi vprašanji majhnih držav znotraj Evropske unije (Svetličič, 1998). V zadnjem času je bil večji poudarek namenjen odnosu med integracijo in kulturno raznovrstnostjo znotraj Evrope (Svetlik, 2000). Raziskovanje teh vprašanj je vključevalo tudi nekatere komparativne študije v jugovzhodni Evropi (Srubar in Adam, 1998).

Tudi del politoloških raziskav se je osredotočil na določene vidike Evropske unije. Med njimi lahko omenimo vprašanje evropske federalizacije in preučevanja njenih posledic ter regionalizma (Bučar, 1995). Slovenski politologi se dobro zave-

dajo, da države niso več edini relevantni akterji znotraj Evropske unije in to upoštevajo pri preučevanju procesov odločanja. Posledica tega je preučevanje policy-omrežij na ravni EU s poudarjanjem vloge interesnih skupin v evropskem kontekstu (Fink-Hafner, 1997).

Marketizacija in ekonomski vidiki tranzicije

Slovenija je tako kot druge postsocialistične države - čeprav iz bolj ugodnih startnih pozicij - začela po letu 1990 radikalneje spreminjati svoj ekonomski sistem po modelu tržno-kapitalističnih gospodarstev. S poznejšim asociacijskim sporazumom (leta 1997) se je tudi zavezala, da bo svojo regulativo harmonizirala z EU. V bistvu je šlo za kompleksen proces, ki je vseboval celo vrsto reform in transformacij, od privatizacije do makroekonomske stabilizacije, prestrukturiranja in ustanavljanja novih podjetij. Čeprav te spremembe še niso zaključene, pa je že zdaj razvidno, da se je pod njihovim vplivom preoblikovala celotna družbena struktura. Prišlo je do premikov v porazdelitvi moči in bogastva, na nivoju podjetij so nastale nove konstelacije v odnosu med menedžerji in zaposlenimi. Za Slovenijo je značilno - in je posledica specifičnega modela privatizacije v smislu "insajderstva" oz. delavsko-menedžerskega delničarstva (worker's and management buy-out) - da se je uveljavil tip "menedžerskega kapitalizma", kjer menedžerji, ki postopno postajajo večji notranji lastniki, prevzamejo način obnašanja zunanjih lastnikov (Kovač, 2000; Prašnikar, 2000).

Prišlo je do pojavov, ki so bili prej skoraj neznan, povečala se je brezposelnost, mnoga podjetja so bankrotirala, od ljudi se zahteva večja stopnja samoiniciativnosti. Pokazalo se je, da je zmožnost za delovanje v čedalje bolj kompetitivnem okolju neenakomerno razporejena in nekatere družbene skupine na to sploh niso pripravljene (Bernik, 1994).

Družboslovje, zlasti ekonomija, poskuša te procese in pojave opisovati in razlagati. Nekateri družboslovci pa so igrali aktivnejšo vlogo, bodisi kot vladni svetovalci in eksperti ali pa so (bili) neposredno udeleženi v političnem odločanju. Osnovno spoznanje je, da so nekatere teme zelo dobro obdelane, hkrati pa obstajajo slepe pege, zlasti, ko gre za politično bolj občutljive teme ali pa za bolj kompleksne in večplastne probleme.

Če se najprej zadržimo pri tem, kako je (zlasti) ekonomska znanost reflektirala opisane procese in kakšne rešitve je predlagala, potem moramo izhajati iz treh glavnih paradig: makroekonomske analize, mikro pristopa in razvojne ekonomike (economics of development). Čeprav se v analizah in raziskavah posameznih ekonomistov te paradigme prepletajo, pa je vseeno razvidno, da imajo vgrajen specifičen zorni kot gledanja in se v nekaterih točkah razlikujejo v oceni gospodarskega stanja in v ukrepih za njegovo izboljšanje. Gre za specializacijo in delitev dela, hkrati pa iz te delitve izhaja različno vrednotenje gospodarskih procesov. Tako makroekonomska analiza poudarja osredotočenje ekonomske politike na agregate kot so rast BDP, proračun, javno-finančni primanjkljaj, stanje na tekočem računu oz. zunajetrgovinska bilanca, inflacija, monetarna stabilnost. Mikroekonomika

proučuje gospodarstvo z vidika obnašanja podjetja, z vidika menedžmenta in podjetništva. Razvojna ekonomika pa je usmerjena na dinamične procese in upoštevanje tudi neekonomskih faktorjev, kot so tehnološka modernizacija in transfer znanja, človeški in socialni kapital, sinergetski odnosi med podjetniki, vlado in interesnimi skupinami v smislu aktivnejše industrijske in razvojne politike (policy).

Pomembno je to, da se predstavniki omenjenih usmeritev v nekaterih vidikih razlikujejo v oceni dosedanjega poteka tranzicije v Sloveniji. Eden od predstavnikov makroekonomskega pristopa ocenjuje, da je bila "slovenska tranzicija relativno uspešna, njena socialna cena pa nizka" (Mencinger, 2000). To utemeljuje s tem, da je (bila) od leta 1994 naprej gospodarska rast visoka (povprečno okoli 4%), zlasti pa je pomembno, da je bila dosežena z lastnimi viri. Slovenija se do leta 1999 ni (pretirano) zadolževala in ni imela zunanjetrgovinskega deficita. Druge države, ki so dosegale takšno ali še večjo rast, pa naj bi to dosegale s tujimi krediti in uvozom kapitala. V tej zvezi omenjeni ekonomist govori o posebnem slovenskem modelu, za katerega je značilna postopnost, zavračanje šok terapije in previdnost pri reformah ter pozitivna vloga stare (menedžerske) elite. Problem te ocene je v tem, da ni podrobneje analizirano stanje v zadnjih dveh letih, ko je prišlo do zunanjetrgovinskega deficita in notranje javnofinančne nestabilnosti (čeprav ta še ni dramatična). Tako eden od ekonomistov, ki bi ga lahko prišteli v razvojno orientacijo, pravi naslednje: "Relativno dobri gospodarski rezultati v letu 1999 so bili doseženi na račun poslabšanja nacionalno-ekonomskega ravnotežja in upočasnitve zelo potrebnih strukturalnih reform" (Kovač, 2000).³

Kar zadeva mikroekonomski pogled, je treba omeniti, da je bilo sicer narejenih nekaj analiz privatizacije, vendar obstaja le ena večja in reprezentativnejša raziskava obnašanja podjetij v procesu tranzicije, ki je bila izvedena v letih 1996-1998 in je zajela 150 velikih in srednjih podjetij (Prašnikar et al., 2000). Ta raziskava potrjuje oceno o privatizacijskem modelu, ki je privedel do tega, da se zmanjšujejo deleži zaposlenih, povečujejo pa deleži menedžerjev. To v bistvu pomeni, da so menedžerji zmagovalci tranzicije in v tem smislu lahko govorimo o menedžerskem kapitalizmu (glej Szelenyi, 1995). Raziskovalci so mnenja, da ni najbolj pomembna lastniška struktura (torej obstoj zunanjih lastnikov, ki preko menedžmenta in nadzornega odbora kontrolirajo dogajanja v podjetju), temveč "sposobnost menedžmenta, da ustrezno reagira" (Prašnikar, 2000). Težava naj bi bila v tem, da so v nadzornih odborih nekaterih podjetij preveč vplivni oz. nesorazmerno zastopani predstavniki zaposlenih, ki so kratkoročno usmerjeni in krnijo moč menedžmenta. Problem te ocene je v tem, da njen avtor v isti sapi kot primer propulzivnega in vzorčnega podjetja navaja finsko Nokio, ki pa je čisto drugače lastniško strukturirana kot slovenska podjetja. Takole pravi: "Lastniki podjetij, kakršna je Nokia, zamenjujejo menedžerje čez noč, da lahko med petnajstimi projekti izberejo enega in ga takoj lansirajo" (Prašnikar, 2000:5).

---

³ V svojih poznejših nastopih je omenjeni makroekonomist (Mencinger) na podlagi analiz EIPF ugotavljal, da se je poslabšala finančna stabilnost in da se v Sloveniji pojavljajo podobne tendence kot v drugih tranzicijskih državah.

Prav gotovo je utemeljeno mnenje, ki poudarja dokaj dobro usposobljenost slovenskih menedžerjev v primerjavi z menedžerji v drugih tranzicijskih državah, vendar pa ni jasno, ali je njihova kompetenca, zlasti pa lastniška struktura, ustrezna podlaga za bolj dinamičen gospodarski in tehnološki razvoj. Nekatere druge analize namreč kažejo, da je bil menedžment učinkovit v obdobju tranzicije, saj se je povečala produktivnost (Slovenija je skupaj s Poljsko leta 1999 preseгла raven BDP iz leta 1988, druge tranzicijske države pa tega še niso dosegle), vendar pa je bilo to doseženo z metodami "down-sizing" in drugimi metodami racionalizacije, manj pa z tehnološko modernizacijo in bolj kompleksnim strateškim menedžmentom (Stanovnik, 1999).

Z vidika razvojno orientiranega pristopa - ki pa seveda mora upoštevati tako makro kot mikroekonomske parametre - je pozicija slovenskega gospodarstva manj optimistična, čeravno njegovi zastopniki ne zanikajo, da je bila v toku tranzicije dosežena relativna gospodarska stabilnost. Avtorji, ki spadajo v ta pristop, ne primerjajo Slovenije le z ostalimi tranzicijskimi državami, temveč se sprašujejo po tem, ali se je slovensko gospodarstvo sposobno v doglednem času približati ravni gospodarstev EU. Pri tem ne upoštevajo le rasti BDP, temveč tudi rast dodane vrednosti in produktivnosti. Tu pa slovensko gospodarstvo - čeprav presega češko ali madžarsko - precej zaostaja, v primerjavi z nemškim ali irskim izkazuje za petkrat (oz. po nekaterih drugih podatkih približno trikrat do štirikrat) manjšo dodano vrednost (Kos, 1998; Kos, 2000).

Predstavniki razvojne ekonomike zlasti poudarjajo tele dejavnike razvoja in nacionalne kompetitivnosti: transfer znanja in tehnološko modernizacijo, izobraževanje, novo podjetništvo in strateški menedžment, razvojno strategijo na nacionalni ravni in večjo vlogo ekspertov in znanstvenikov pri političnih in ekonomskih odločitvah (Sočan, 2000, Stanovnik, 2000; Kovač, 2000). Pri tem izpostavljajo pomen neposrednih tujih investicij (FDI) in vlogo venture kapitala v ustanavljanju novih podjetij. Slovenija bi tudi morala povečati vlaganja v človeški kapital (izobraževanje, usposabljanje in prekvalifikacija zaposlenih oz. brezposelnih, razvoj in raziskave) od sedanjih 8.5% BDP na 12% BDP (Sočan, 2000). Kar zadeva nastajanje novih, zlasti majhnih in srednje velikih podjetij, se kaže stagnacija, dinamika je premajhna, da bi ta sektor igral pomembnejšo vlogo v inovacijskem in zaposlovalnem smislu. To pa na dolgi rok lahko ogrozi kompetitivnost slovenskega gospodarstva in poslabša stanje na področju zaposlovanja (Kos, 2000).

Na podlagi te predstavitve gospodarskega stanja, kot izhaja iz zornega kota treh ekonomskih usmeritev lahko rečemo: 1) da je za Slovenjo značilna makroekonomska stabilnost (s tem, da se v zadnjih dveh letih povečuje javno-finančni deficit), 2) avtonomna in dominantna vloga menedžerjev in njihova relativna uspešnost v zadnjih letih tranzicije, ki pa ni še porok za bolj dinamičen razvoj v naslednjih letih ter 3) relativno (v primerjavi z EU) zaostajanje v "mehkih" razvojnih dejavnikih kot sta človeški in socialni kapital.

Socialni stroški tranzicije

Navedli smo že oceno enega od makroekonomistov o relativno nizki socialni ceni tranzicije v Sloveniji. Izhajajoč iz podatkov iz Human Development Index, kjer je Slovenija v zadnjem poročilu na 29. mestu (Češka kot druga najboljša tranzicijska država je na 34. mestu), bi lahko sklepali, da zdravstvo in šolstvo delujeta v redu oz. da ni prišlo do zloma socialnega sistema. S tem se je moč strinjati, vendar obstajajo še druge dimenzije socialnih stroškov. V prvi vrsti gre za brezposelnost, ki se je v zadnjih nekaj letih nekoliko zmanjšala, tako da zdaj znaša okoli 12-13% oz. okoli 7-8%, če uporabimo ILO metodologijo. Kar zadeva pojave revščine, situacija primerjalno gledano ni kritična, vendar pa obstaja domneva, da živi precejšen delež ljudi nekako na meji, ki deli revščino od relativnega blagostanja. Značilno za nacionalni kulturni vzorec je, da ljudje neradi kažejo svojo revščino, pa tudi obratno je res, novi bogataši se (razen nekaterih izjem) ne razkazujejo in so dokaj diskretni. Javnomenjski podatki kažejo dokaj veliko nezadovoljstvo državljanov glede socialnih neenakosti, obstaja prepričanje, da so razlike med revnimi in bogatimi prevelike, čeprav objektivni podatki tega v celoti ne potrjujejo (Hanžek, 1999; T. Stanovnik, 1997).⁴

Družbena kohezivnost

Iz podatkov, ki smo jih ravnokar navedli, bi lahko sklepali, da ni prišlo do dezintegracije družbe in akutnih pojavov anomalije. Obstaja dokaj visoka stopnja kohezivnosti. Vendar pa se je povečala negotovost in tveganost posameznika in družbenih skupin v smislu zagotavljanja in ohranjanja zaželenega družbenega statusa in zaželenega mesta v sistemu socialne stratifikacije. Zlasti nekatere skupine so ranljive (nizko kvalificirani in manj izobraženi, starejši oz. upokojeanci, pa tudi ostareli kmetje, družine z več otroci, kjer je eden od staršev brezposeln...). Pojavi socialne izključenosti (social exclusion) so še malo raziskani, prav gotovo pa narašča število ljudi, ki so potencialno vsak trenutek lahko potisnjeni na družbeni rob (Trbanc, 1997).

Poleg socioekonomskih dimenzij družbene kohezivnosti lahko govorimo tudi o drugih vidikih kot so nacionalna identifikacija, politična participacija, zaupanje v osrednje institucije države in civilne družbe, članstvo v neprofitno-volunterskih in nevladnih organizacijah, skratka angažiranost v smislu aktivnega državljanstva. Tu je - to izhaja tudi iz orisa politične kulture - situacija dokaj nejasna in ambivalentna. Na splošno lahko rečemo, da neka neformalna solidarnost še deluje (na nivoju družine in primarnih skupnosti, manj na nivoju civilne družbe) in da država še uspeva s socialno politiko omejevati pojave akutne ekskluzije in dezintegracije. Omeniti moramo, da so te tematike premalo proučene, obstaja malo podatkov in celovitejših analiz (nekaj več o tem lahko zdaj najdemo v Poročilu o človekovem razvoju, UMAR, 2001).

---

⁴ Podrobnejše analize socialne neenakosti in revščine najdemo v zadnjem Poročilu o človekovem razvoju (UMAR, 2001)

Sklep

Padec komunističnega sistema sam po sebi ni vodil k bistvenim spremembam na področju družboslovja med raziskovalci in učitelji. Vsekakor pa so se v zadnjem desetletju oblikovale ali začele ustanavljati številne nove javne in zasebne institucije, tako na področju akademskega raziskovanja kot poučevanja.

Prilagoditev družbenih ved na nove razmere je bila v precejšnji meri uspešna. Kot smo že pokazali, so sociologi, politologi in drugi družboslovci upoštevali in analizirali mnoge politične, ekonomske in kulturne vidike tranzicijske družbe. Razkrili so mnoga vprašanja, ki so odsevala tudi v njihovem raziskovalnem delu. Izkoristiti so znali tudi stike z mednarodnim znanstvenim okoljem, vključno z obsežnim sodelovanjem v mednarodnih raziskovalnih projektih in publikacijah. Toda glede na relativno majhnost slovenskega družbenega in znanstvenega sistema bi bila verjetno potrebna še večja odprtost k mednarodni znanstveni skupnosti.

Po drugi strani pa so bi bili vsaj v določeni meri izpuščeni ali le delno obravnavani problemi, kot so stratifikacija in naraščajoča družbena neenakost (kar se deloma popravlja šele z razpravami v zadnjem času: glej Kramberger, 2000), procesi sprejemanja odločitev na nacionalni in lokalni ravni, pravosodni sistem in operacionalizacija načel pravne države ali notranje strukture političnih strank. Le skromna pozornost je bila namenjena tudi novim akterjem, ki so se pojavili v procesih tranzicije, na primer podjetnikom ali pa skupinam, ki bi jih lahko obravnavali kot "poražence" tranzicije. Gledano z metodološkega vidika primanjkuje poglobljene uporabe študij primerov (case studies), medtem ko obenem prihaja do izrazitega zanašanja na kvantitativne podatke iz javnomnenjskih raziskav. Možne razlage za pomanjkanje raziskovalnega interesa na nekaterih področjih bi lahko bile na primer v pomanjkanju osebja, veliki zaposlenosti z ostalimi (pomembnejšimi?) vprašanji ali morda včasih celo v pomanjkanju volje, da bi analizirali družbo z bolj kritičnega zornega kota.

Nekatera druga vprašanja, kot so reprodukcija in cirkulacija elit, stopnja demokratične razvitosti slovenske družbe ali pa javna vloga rimsko-katoliške cerkve, so bila deležna zelo različnih in celo protislovnih interpretacij. Razloge za to bi lahko vsaj deloma iskali v (včasih latentnih) svetovnih nazorih raziskovalcev, kot tudi v pomanjkanju odprte in strpne razprave z izmenjavo mnenj znotraj družboslovne znanstvene skupnosti. Opazno je, da je ta skupnost dokaj razpršena in v njej primanjkuje timskega dela, pa tudi vključenost v mednarodno znanstveno okolje bi veljalo še okrepiti.

LITERATURA

- Adam, Frane (ur.)(1993): *Volitve in politika po slovensko*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Adam, Frane in Gregor Tomc (ur.) (1994): *Small Societies in Transition: The Case of Slovenia*, Ljubljana, Slovene Sociological Association and Institute for Social Sciences.
- Bašić-Hrvatina Sandra in Tanja Kerševan (1999): *Where Are the Borders of Media Capitalism in Slovenia?*, *The Public*, 6, 2, str. 93-114.

- Benderley, J. in E. Kraft (1994): Editors' Introduction., v: Independent Slovenia. New York, St. Martin's Press.
- Bernik, Ivan, et al. (1996): Die Paradoxa der instrumentellen Akzeptanz von Demokratie, Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 25, 3, str. 339-356.
- Bernik, Ivan in Borut Rončević (2000): Slovenien: Eine differenzierte Rezeption der differenzierten Theorie, Družboslovne razprave (objava sledi).
- Bernik, Ivan (1994): Der Uebergang von der heroischen in die prosaische Etappe: Slowenien, v: A. Pradetto (ur.), Die Rekonstruktion Ostmitteleuropas. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Bibič, Adolf (1994): Slovenia, v: Hans-Dieter Klingemann, Ekkehard Mochmann, Kenneth Newton. (ur.), Political Research in Eastern Europe. Berlin in Bonn, Informationszentrum Sozialwissenschaften, str. 145-172.
- Brezovšek, Marjan (1998): Cultura politica nella pubblica amministrazione Slovenia, v: La pubblica amministrazione di frontea ll'Europa. Bologna, Societa editrice "IlPonte Vecchio", str. 21-35.
- Bučar, Bojko (1995): International Cooperation of European Subnational Regions, Journal of International Relations, 2, 1/4, str. 4-17.
- Ferfila, Bogomil in Lance T. Leloup (1999): Budgeting, Management and Policy Making: A Comparative Perspective, Ljubljana, Faculty of Social Sciences.
- Fink-Hafner, Danica (1996): Organized Interests as Policy Actors in Slovenia, v: Attila Ńgh in Gabriella Ilonszki (ur.), Parliaments and Organized Interests, Budapest, Hungarian Centre for Democracy Studies, str. 222-240.
- Fink-Hafner, Danica (1997): The Role of Interest Organisations in the Europeanisation of Slovenian Policy-making, Journal of International Relations, 4, 1/4, str. 130-147.
- Fink-Hafner, Danica (2000): Political Science in Slovenia, v: Hans-Dieter Klingemann et al. (ur.), Political Science in Central and Eastern Europe: Ten Years After the Revolution, Berlin, Sigma.
- Flere, Sergej (1999): Church-state Relations in Slovenia in the Nineties, Facta Universitatis, Series philosophy and sociology, 2, 6, str. 23-26.
- Grizold, Anton (1995): The National Security in Slovenia: The View of Public Opinion, Balkan Forum, 3, 3, str. 173-206.
- Jesih, Boris, et al. (1993): Ethnic Minorities in Slovenia, Ljubljana, Institute for Ethnic Studies.
- Kerševan, Marko (1996): Cerkev, politika, Slovenci po letu 1990, Ljubljana, Enotnost.
- Komac, Miran et al. (1999): Protection of Ethnic Communities in the Republic of Slovenia, Ljubljana, Institute for Ethnic Studies.
- Kos, Marko (2000): Zamiranje ustanavljanja malih podjetij, Ampak, 1, 2.
- Kovač, Bogomir (2000): Kakovost slovenskih menedžerjev kot intelektualni kapital slovenskega gospodarstva, v: Zbornik računovodij in finančnih revizorjev Slovenije, Ljubljana.
- Kramberger, Anton (ur.)(2000): Mechanisms of Social Differentiation in Slovenia, Ljubljana, Journal of Social Sciences.
- Krašovec, Alenka (2000): Moč v političnih strankah, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Kranjc, Stane (1992): Razvoj strank in strankarskega pluralizma na Slovenskem (1988-1991), Ljubljana, Inštitut za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (1998): Slovenski volivci v geografskem, družbenem in ideološkem prostoru: Analize volitev v letih 1990 in 1992, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Lukšič, Igor (1990): Kritika temeljnih konceptov teorije konsociativne demokracije, Anthropos, 22, 5/6, str. 136-155.
- Lukšič, Igor (1994a): Stranke in strankarstvo, Ljubljana, Slovensko politološko društvo.
- Lukšič, Igor (1994b): Liberalizem versus korporativizem, Ljubljana, ZPS.

- Makarovič, Jan (1993): The Slovenia National Report, v: Betty M. Jacob et al. (ur.), *Democracy and Local Governance*, Honolulu, Matsunaga Institute for Peace, University of Hawai'i, str. 167-194.
- Mencinger, Jože (2000a): *Sadovi kontinuitete*, Delo, August, 26.
- Mencinger, Jože (2000b): *Deset let pozneje*, Gospodarska gibanja (Junij), EIPF, Ljubljana.
- Mlinar, Zdravko. (ur.)(1992): *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury.
- Novak-Lukanovič, Sonja. (ur.)(1995): *Overlapping Cultures and Plural Identities*. Ljubljana, Slovenian National Commission for Unesco and Institute for Ethnic Studies.
- Novak, Mojca (1996): 'Poverty: facts and feelings', *Družboslovne razprave*, 12, 22/23, str. 84-98.
- Prašnikar, Janez (ur.)(2000): *Postprivatizacijsko obnašanje slovenskih podjetij*, Ljubljana, GV.
- Rizman, R. (1993): *The Sociological Dimension of Conflicts between Ethnonationalisms*, v: S. Devetak, S. et al. (ur.), *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten in Umbruch Europas*. München, Slavica Verlag.
- Smrke, Marjan (1996): *Religija in politika: Spremembe v deželah prehoda*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Sočan, Lojze (2000): *Nova ekonomija in razvoj*, Ampak, 1.
- Splichal, Slavko (1999): *Ownership, Regulation and Socialisation: Rethinking the Principles of Democratic Media*, *Javnost*, 6, 2, str. 5-24.
- Stanojevič, Miroslav (1996): *Socialno partnerstvo: Modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja*, Ljubljana, Enotnost.
- Stanovnik, Peter (1999): *Analiza mednarodne konkurenčnosti Slovenije*, Ljubljana, Institute of Economic Research.
- Stanovnik, Tine (1992): *Perception of Poverty and Income Satisfaction*, *Journal of Economic Psychology*, 13, str. 57-69.
- Stanovnik, Tine in Nada Stropnik (1998): *Impact of Social Transfers on Poverty and Income Inequality in Slovenia: A Comparison between the Pre-transition and the Post-transition Period*, Ljubljana, Institute for Economic Research.
- Svetličič, Marjan (1998): *Slovenian State Strategy in the New Europe*, Esbjerg, Sydjysk Universitetsforlag.
- Svetličič, Marjan (2000): *Implications of Globalization for Small Transitional Economies in Central and Eastern Europe*, *Global focus*, 12, 1, str. 51-64.
- Svetlik, Ivan et al. Ur. (2000): *Managing Cultural Diversity: Implications for the EU Integration*, Ljubljana, Inštitut za družbene vede.
- Szelenyi, Ivan (1995): *The Rise of Managerialism: the New Class after Fall of Communism*, Collegium Budapest/Institute for Advanced Study, Discussion Paper, Nr.16.
- Toš, Niko (1999): *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Toš, Niko in Vinko Potočnik (1999): *Religion und Kirche in Slowenien*, v: Miklūs Tomka et al. (ur.), *Religion und Kirchen in Ost(Mittel)Europa*. Ostfildern, Schwabenverlag, str. 233-366.
- Trbanc, Martina (1996): *Social Exclusion: The Concept and Data Indicating Exclusion in Slovenia*, *Družboslovne razprave*, 12, 22/23, str. 99-114.
- Ule, Mirjana in Vlado Miheljčak (1995): *Prihodnost mladine*, Ljubljana, DZS.
- Vehovar, Urban (2000): *Tretja veja oblasti na Slovenskem v obdobju trojnega prehoda: doktorska disertacija*, Ljubljana.
- Zajc, Drago (2000): *Parlamentarno odločanje*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.